hör du harpan?

Erre tillverkade den

Unikt fynd av musikinstrument från det tidigmedeltida Sigtuna

av *STEN TESCH*

För några år sedan gjordes ett fantasieggande fynd i Sigtuna. Det är i och för sig ingen ovanlighet. Flitiga sigtunaarkeologer har under de senaste tjugo åren grävt fram den ena sensationen efter den andra. I det här fallet var föremålet ifråga inte bara av allmänt arkeologiskt intresse utan också runologiskt och musikhistoriskt högintressant.

Utgrävningsschaktet i kvarteret Professorn där fyndet gjordes ligger mitt i staden vid Stora Gatans södra sida. De avsatta kulturlagren från stadens äldsta tid, från omkring år 980 och tre hundra år framåt, är här nästan tre meter tjocka. Mer än 50 000 fynd finns registrerade i databasen enbart från denna utgrävning.

Bland sopor och byggnadslämningar i ett lager som preliminärt dateras till omkring år 1100 påträffades ett drygt decimeterlångt föremål med nästan kvadratiskt tvärsnitt. I precisa mått är längden 12,9 cm, bredsidorna 1,0-1,8 cm och smalsidorna 0,5-1,5 cm. Den ena änden är avsmalnande och försedd med ett hål som tyder på att föremålet varit avsett att bäras i en rem om halsen eller hängas upp. I den andra tjockare änden är föremålet urholkat. Det rektangulära urtaget är 0,8x1,3 cm och 1,5 cm djupt. Materialet var det ingen tvekan om. Föremålet var gjort av älghorn, ett råmaterial som bland annat användes för kamtillverkning i det äldsta Sigtuna.

Runor var ristade på alla de fyra sidorna. Idag känner vi till drygt hundra inskrifter av den här typen funna vid utgrävningar i Sigtuna. Det rör sig i de flesta fall om ristningar på ben, vanligtvis revben från ko, men de förekommer också på enstaka föremål som knivar och kammar.

Men vad har då föremålet använts till? Gissningarna var till en början många, men något slags vred eller nyckel verkade vara den naturligaste förklaringen. Lösningen fanns dock närmare till hands än vi kunde ana. Det stod inte svart på vitt, men väl elegant inristat med kniv på föremålet. För runexperten Helmer Gustavson, som arbetar med att tyda och publicera inskrifterna från Sigtunas svarta jord blev nyfyndet en glad överraskning. Av runinskriften på en av föremålets sidor framgår tydligt i vilket sammanhang det använts. *Hör du harpan?* står det. En stämnyckel till en harpa alltså. Genom inskriften på en annan sida får vi också veta vem som tillverkat både stämnyckeln och harpan. *Erre tillverkade harpan med välförfarna händer.* Erre, som kan vara en tidig form av mansnamnet Erik, var uppenbarligen en erfaren och skicklig instrumentmakare. Inskrifterna på de andra sidorna av nyckeln återstår att tyda. Den ena av dessa inskrifter utgörs av ett trettiotal tätt skrivna lönnrunor.

Riksspelmannen musikforskaren, instrumentbyggaren och konstnären Styrbjörn Bergelt (1939-2006). Bland annat har han gjort rekonstruktioner av benflöjter med fem fingerhål från 1000-talets Sigtuna. Styrbjörn Bergelt var, om man får utrycka det så, en man med många strängar på sin lyra. Nästan glömda instrument som silverbasharpa och stråkharpa blev genom Styrbjörns försorg återigen ett levande inslag i den

×hayrþu·huerhita·kiarþi

eri×sliþi×harbu×þisi×hailum×hantum

(Från höger mot vänster:) **tnfrmfli?**

Stämnyckeln i älghorn med runinskrifter.

foto: Gabriel Hildebrand, RAÄ

foto: Styrbjörn Bergelt

foto: Elisabeth Edén, SvD

Överst musikarkeologen Vladimir Povetkin. Därunder Styrbjörn Bergelts egenhändigt byggda slovisha och intill Styrbjörn med stråkharpa.

akvarell: Styrbjörn Bergelt

svenska folkmusiken. Genom den ryske musikarkeologen Vladimir Povetkin kom han i slutet av 1990-talet i kontakt med de rika medeltida instrumentfynden från Novgorods välbevarade kulturlager. Att rekonstruera och bygga forntida instrument med utgångspunkt från de arkeologiska fynden i Novgorod och andra platser blev nu Styrbjörns stora intresse, som också kom till uttryck i gruppen Galdralag. Fyndet av stämnyckeln kom därför lägligt och blev en viktig inspirationskälla för hans fortsatta musikarkeologiska forskning.

Musikarkeologen Vladimir Povetkin har klassificerat en speciell typ av lyror som utgår från en östlig tradition av lyror som han kallar lyragusli. Det äldsta av fynden från Novgorod är ett smalt och långt 5-strängat instrument med det ryska ordet "Slovisha" inskuret på sidan. Styrbjörns kvalificerade gissning är att det just var sådana lyror av denna typsom Erre tillverkade. Stränghållaren på en lyragusli består av en tvärslå infogad i två byglar i instrumentets sargkanter i lockets nedre del. Dessa instrument saknar till skillnad från västeuropeiska lyror stall, vilket skulle kunna vara en av förklaringarna till att man inte gjort några stallfynd i Sigtuna. Sigtunas, både arkeologiskt och dynastiskt, väl dokumenterade kontakter med det fornryska riket talar också för att den kan ha varit den östliga lyraguslin, en slovisha, som spelats i Sigtuna och att det var till ett sådant instrument som stämnyckeln använts.

nnan sin alltför tidiga bortgång hann Styrbjörn färdigställa manus och musik till en liten bok med tillhörande CD om den tidigmedeltida musiken runt Östersjön. Tyvärr fick Styrbjörn inte uppleva det färdiga verket. Den blev i stället hans musikarkeologiska testamente. Titeln på boken är naturligtvis "Hör du harpan?", och med undertiteln "Musikaliska strandhugg kring Östersjön med forntida instrument." I samband med att boken kom ut anordnade Sigtuna Museum en minnesutställning med Styrbjörns instrumentbyggen och målningar.

Hur lät musiken när Erre tillverkade harpor i Sigtuna? Det kan ingen nu levande människa veta men utifrån sina rika musikteoretiska och folkmusikaliska kunskaper har Styrbjörn gjort ett försök. Musiken bygger på svenska vallvisor och hornlåtar, runosånger från Finland och Estland samt nordvästryska folksånger.

På skivan får vi inte bara höra lyraguslin från Novgorod utan även gudok och stråkharpa plus en rad andra instrument. Med lite fantasi kan man föreställa sig harpans klang i det dåtida ambulerande hovet på plats i kungens Sigtuna. *Kungen är frikostigast med mat. Han gav mest. Hans ynnest är stor* står det att läsa på ett av de mer kända runristade sigtunabenen. Inskriften är från ungefär samma tid som stämnyckeln. Runinskrifterna, både den på stämnyckeln och på "kungabenet", för i sin tur tankarna till ett avsnitt ur Olav den Heliges Saga. "Därfter bars det in läckerheter och sedan kom det in gycklare med harpor, gigor och instrument och därnäst bars det in dryck. Kungen var på mycket gott humör och hade inbjudit många mäktiga män … . Kungen drack hela dagen och sov natten därefter."

Hör Du harpan? Jag är förvissad om att Styrbjörn gör det i sin himmel och att han understundom också spelar på den. Vi andra har också möjligheten genom att lyssna till Styrbjörns harpospel på skivan.

Sten Tesch är fil.dr i arkeologi och chef för Sigtuna Museum.